

8-KALTERHERBERG

Ruitzhof, een idyllisch stuk Duitsland in België

Het gehucht Ruitzhof strekt zich uit boven de samenvloeiing van de Roer en de Schwarzbach. Enkele huizen en hoeses vormen een dorp aan de enige, nauwelijks bereden, weg. Van het Eifelpanorama aan de westelijke rand van het gehucht dwalen de blikken over de boomtoppen naar de "Eifeldom", de kerk van Kalterherberg. Onder in het dal, aan de overgang naar Kalterherberg, reden ooit de treinen van de Vennbahn. Tegenwoordig is Ruitzhof een idyllische hoek, bijna een eiland ver van pulserende verkeerswegen en onophoudelijke dagelijkse drukte. Dit eilandaspect heeft in Ruitzhof nog een andere, heel bijzondere betekenis. Want Ruitzhof is een van de huidige zes exclaves van Duitsland. Door het Vennbahntracé, dat Belgisch grondgebied is, werd het afgescheiden van het Duitse territorium.

Eerst een woordje uitleg: enclave of exclave?

Of iets een enclave of een exclave is, hangt af van het standpunt van waar men het bekijkt. Enclaves zijn delen van het grondgebied van een land, die omsloten zijn door het grondgebied van een ander land, d.w.z. die nergens grenzen aan het land waartoe ze behoren en die geen uitgang naar de volle zee hebben. Vanuit het standpunt van het land waarvan ze afscheiden zijn, wordt naar deze delen van het grondgebied die uitsluitend te bereiken zijn over vreemd grondgebied, verwezen als "exclaves". Bijgevolg is Ruitzhof tegelijk een enclave voor België en een exclave van Duitsland. Maar in Ruitzhof maakt men zich niet meer druk over semantische kwesties, over uitgeslotenheid vs. ingeslotenheid. Ook in de voorbije decennia was dat nauwelijks een thema.

De vijf Duitse exclaves aan de Vennbahn - ook op wereldschaal iets speciaals

Wereldwijd zijn er zo'n 250 gebieden en plaatsen die afgescheiden zijn van hun moederland en alleen over de grenzen van een ander land te bereiken zijn. Bekende exclaves zijn Alaska, de Guantánamobaai of het gebied Kaliningrad als exclave van Rusland. Berlijn was tot het einde van de DDR in 1990 een Duitse exclave. Tegenwoordig telt Duitsland zes exclaves: Büsingen am Hochrhein en de vijf aan de Vennbahn. Rückschlag, Mützenich en Ruitzhof zijn als volledig dorp afgescheiden van het Duitse territorium, in Lammersdorf en Roetgen gaat het slechts om delen van het dorp. Doordat ze door een spoortracé afgescheiden worden van hun moederland zijn de Vennbahnexclaves op internationaal gebied iets speciaals. Met 1,5 hectare is Rückschlag bij Konzen de kleinste exclave van Duitsland. Er staat ook maar één huis op de oppervlakte. Het door België ingesloten gebied van Ruitzhof beslaat een kleine 18,73 km². Het is alleen te bereiken door een oversteek over Belgisch gebied, vanaf Küchelscheid of vanaf Kalterherberg over het Belgische Vennbahntracé.

De strijd om de grens en de Vennbahn na de Eerste Wereldoorlog

Na de Eerste Wereldoorlog veranderde de grenssituatie tussen Duitsland en België ingrijpend. De districten Eupen en Malmedy moesten aan België afgestaan worden. Zo ook Neutraal Moresnet, het 3,4 km² grote neutrale gebied ten zuidwesten van Aken. De districten Eupen en Malmedy waren nu volledig aangesloten op het Belgische spoorwegnet. De beslissing werd genomen op de zitting van de internationale grenscommissie op 27 maart 1920 met vijf stemmen tegen de onthouding van de Duitse vertegenwoordiger. De inwoners van Monschau reageerden verontwaardigd. Ze voelden zich beroofd van een belangrijke levensader. Aan Belgische zijde werd gevreesd voor sabotage van de Vennbahn. In mei 1920 werden derhalve 200 soldaten gemobiliseerd voor de bewaking van de Vennbahn.

Toen de Vennbahn Belgisch werd, ontstonden vijf Duitse exclaves

In 1921 kwam de Vennbahnlijn vanaf Kalterherberg richting zuiden en van Kalterherberg naar het noordelijk gelegen Raeren in handen van België. Daardoor werd ook 55 km² Duits gebied ten westen van de spoorlijn afgesneden van Duitsland. De vijf exclaves langs de Vennbahn waren een feit. In totaal liep het Vennbahntracé als Belgische corridor slechts 28,5 kilometer door Duits gebied. Als

Duits tracé op Duits grondgebied bleven enkel nog de kleine 18 kilometer van Aken-Rothe Erde tot de "nieuwe grens" net achter Schmidthof over. De overeenkomst waarbij de spoorverbinding van Raeren tot Kalterherberg werd afgestaan aan België en ook de bijbehorende "bepalingen betreffende de grens tussen Duitsland en België" werden ondertekend op 6 november 1922 in Aken. Daarin waren onder andere de volgende afspraken vastgelegd: gebruik van de Duitse taal, ook door de Belgische spoorwegbeambten; behoud van de stationsnamen; Duitse munt als betaalmiddel, opgave en inning van tarieven en kosten in de Duitse valuta; verkeer naar het spoorgebied en de treinen vrij van Belgische controle. De houding tegenover de Vennbahn veranderde echter. Het was niet meer de vertrouwde Duitse Vennbahn, maar een Belgische spoorverbinding waarmee men "ook nog eens door het buitenland moest rijden". Met het spoorpersoneel was men wel goed vertrouwd, te meer daar veel spoorwegmedewerkers door de Belgische administratie overgenomen werden. Toch was het niet meer zoals vroeger!

De exclaves in de Tweede Wereldoorlog – eerst terug naar Duitsland, daarna opnieuw Belgisch

Begin mei 1940 trokken weer Duitse troepen naar Frankrijk ten oorlog, het aanvankelijk neutrale België werd gewoon als doorgangsland beschouwd. Op 18 mei 1940 werden de gebieden die in 1920 waren afgestaan aan België, de districten Eupen en Malmedy en ook Neutraal Moresnet weer deel van het Duitse Rijk ingevolge een besluit van de Führer. Kort voor de intocht van de Duitsers bliezen Belgische commando's de viaducten bij Weywertz en Oudler op, om de bevoorrading via de Vennbahn op zijn minst tijdelijk tegen te houden. Er werd al snel begonnen met de herstelling van de Vennbahninstallaties, want de "wielen moesten rollen voor de overwinning". Tot 1944 overleefde de Vennbahn de Tweede Wereldoorlog relatief ongeschonden. Door het oprukkende front en de terugtocht van de Duitsers kwam de Vennbahn echter steeds meer in de vuurlijn te liggen. Gemotoriseerde mineurs van de weermacht joegen nog vele inrichtingen van de Vennbahn de lucht in, zoals ook het viaduct bij Reichenstein niet ver van Ruitzhof. Na de ondertekening van het wapenstilstandsverdrag op 9 mei 1945 werden Eupen, Malmedy en Moresnet weer Belgisch. Ook de Vennbahn bevond zich weer op Belgische bodem en daardoor werden opnieuw vijf Duitse exclaves gecreëerd.

Toch geen annexatie van de exclaves

België eiste na de oorlog herstelbetalingen, als compensatie voor de geleden schade ("Wiedergutmachung"). De territoriale aanspraken die eind 1946 en begin 1947 voorgelegd werden aan de raad van ministers van Buitenlandse Zaken, hadden betrekking op kleine veranderingen van de grens langs de Vennbahn. Het doel was een einde te maken aan de exclaves door deze te annexeren. Midden april 1949 veranderde de opinie echter. Tot grote verrassing maakte België bekend af te zien van de meeste gebiedsaanspraken. De inwoners van deze gebieden moesten ondanks de grensveranderingen voorlopig Duitse onderdanen blijven. Naar verluidt lag echter niet het aanhoudend protest van Noordrijn-Westfalen aan de oorzaak van deze wending, maar wel het inzicht dat de grenscorrectie economisch niet voordelig was. Omdat de heropbouw van de Vennbahn jarenlang enorm veel middelen zou opsorpen, werd afgezien van de overname van de aangrenzende plaatsen.

Het samenleven van inwoners en grenswachters in de exclave – stilzwijgend overeengekomen en consequent nageleefd

Hedwig Pauls werd in 1926 in Ruitzhof geboren, vijf jaar nadat het gehucht een exclave van Duitsland werd. Als ze terugdenkt aan deze tijd, herinnert ze zich niet dat het dagelijkse leven in deze "speciale Duitse ligging" gepaard ging met echte problemen. "We hadden nooit het gevoel gescheiden van Duitsland te leven". Na de oorlog plaagden de schoolkinderen elkaar als ze samenkwamen "onder de brug". De Belgische kinderen noemden de Duitse "Boscht" (mof). Dat was afkomstig van het Franse "boche" of nog erger "sale boche". Deze honende benaming voor Duitsers, die werd gebruikt door Fransen en Belgen, was opgekomen in de Duits-Franse oorlog in 1871. De Duitse kinderen riepen hun burens op hun beurt na met "Belgiërpack hat Hunger im Sack". Met de eigen landgenoten, de douanebeambten en grenswachters hadden er spanningen kunnen zijn. Deze bewakers van het

grondgebied hebben altijd een iets ambivalente positie gehad bij de inheemse bevolking: ze moesten de staat dienen, maar wilden ook geen vreemden zijn voor de lokale inwoners. "Maar", aldus Hedwig Pauls, "er waren nauwelijks problemen, omdat men elkaar kende." Dat betekende ook dat de Duitse grenswachters altijd weer een oogje toeknepen, wanneer er sigaretten of koffie uit de nabije Belgische winkels over de Belgische grens mee naar huis genomen werden. En dat betekende ook dat de lokale inwoners zich er niet druk om maakten dat ook douanebeambten en grenswachters op deze manier aan sigaretten geraakten. Af en toe zorgde het buurland ervoor dat de vriendschapsbanden tussen de inwoners en de grenswachters niet te intens werden. Occasioneel werden de Duitse grenswachters op sneeuw- en regendagen tijdens hun patrouilletochten in Ruitzhof door hun Belgische collega's betrapt op een gezellig onderonsje bij mensen thuis. Wie naar Ruitzhof wilde reizen, moest toch rekenen op een kwartier grensformaliteiten. Dit werd vaak als een barrière ervaren. Bijgevolg kwamen familie en kennissen slechts zelden op bezoek. "Maar als men wist, wie er van dienst was, kon men iets afspreken", aldus Hedwig Pauls. Tegenwoordig is het personen- en goederenverkeer over het Belgische stuk van de Vennbahn niet alleen volledig onprobleematisch, maar ook goed voor Ruitzhof. "Aangezien er in Kùchelscheid geen winkel meer is, doen ook de kleine zelfstandigen in Kalterherberg voordeel met de Belgische burens die komen inkopen", vertelt Hedwig Pauls.

Douanebeambten en grenswachters gingen, de exclave Ruitzhof bleef

België en Duitsland waren op 26 maart 1995 onder de eerste negen landen die grenscontroles afschaften ingevolge de inwerkingtreding van het akkoord van Schengen. Deze overeenkomst is genoemd naar de Luxemburgse plaats Schengen, aan de Moezel, waar in 1985 vertegenwoordigers van de vijf EG-lidstaten Duitsland, Frankrijk, België, Nederland en Luxemburg een akkoord ter geleidelijke afschaffing van de personencontroles aan hun binnengrenzen ondertekenden. De grondgedachte daarachter was het beginsel van "vrij verkeer van personen", een van de vier basisvrijheden van de Europese interne markt. Dat betekende toen niet alleen het afschaffen van de grenscontroles aan de binnengrenzen, maar ook mobiele bewaking van de grensgebieden, strengere controle aan de buitengrenzen en een betere samenwerking tussen de politiediensten. Als gevolg hiervan vielen in de lente van 1995 ook aan de Duits-Belgische grens bij Kalterherberg de grenscontroles weg. De Vennbahncorridor bleef echter een grens vormen.

In het dagelijkse leven zijn en waren grenzen nauwelijks een thema

De inwoners van Kalterherberg, Kùchelscheid en Leykaul hebben het altijd goed met elkaar kunnen vinden. Volgens Norbert Rader, hoofd van Kalterherberg, leefde men volgens het devies dat ooit aan Konrad Adenauer toegeschreven werd: "Mer kennt sich, mer hilft sich". Het dagelijkse samenleven van Duitsers en Belgen heeft in de laatste decennia niet voor problemen gezorgd. Het kleine restaurant beneden aan de Schwarzbach op Belgische bodem is populair bij zowel Duitsers als Belgen, bijvoorbeeld op oudejaarsavond. "Maar", aldus Norbert Rader, "herkomst was hier nooit een thema". Men zou bijna kunnen zeggen dat de grenzen alleen in theorie bestaan. Ook de familie Pauls blijft ontspannen bij de grenssituatie. Zij runnen een pension. Meneer Pauls stelt vast dat de mentaliteiten van de burens steeds meer op elkaar zijn gaan gelijken. En met een knipoog voegt hij eraan toe: "Ten slotte zijn de Belgen ook een beetje Duitsers."

Na het afbreken van de slagbomen werpen gsm en gps "nieuwe grenzen" op

Sinds het wegvallen van de grenscontroles aan de vroegere Vennbahnovergang tussen Kalterherberg en Kùchelscheid in maart 1995 is de Belgische-Duitse grens rond de enclave Ruitzhof niet meer waarneembaar. Voor de inwoners van deze grensstrook was dat geen grote gebeurtenis. De grenshuisjes aan de overweg en hun nationaliteitskentekens zijn al lang verdwenen. Voor de fietsers op de Vennbahn bestaat de grens nagenoeg niet. Niemand zou eraan denken zich in een van de vijf Duitse exclaves aan de Vennbahn te bevinden. Toch is de specifieke grenssituatie een gespreksonderwerp voor vele toeristen, bijvoorbeeld voor de gasten van het vakantieverblijf voor wandelaars, fietsers en ruiters bij de familie Pauls boven op het plateau, bijvoorbeeld omdat hun gsm, als deze een verbinding maakt met het netwerk steeds weer van het ene naar het andere

netwerk overschakelt. Conclusie: Het oude grenssysteem met controles en huisjes is dan wel verdwenen en de grensovergang is niet meer waarneembaar voor mensen die de streek niet kennen, maar de nieuwe informatietechnologie kent de grenzen nog en maakt de traditionele grenzen op een nieuwe manier waarneembaar. Voor fietsers die navigeren met een smart app, is de Vennbahn een speciale ervaring, niet alleen in Ruitzhof, maar ook in de andere exclaves: ze komen "nieuwe" grenzen tegen, die alleen zichtbaar zijn op het display van hun apparaat.